

Лекція №7

Тема: «Здібності в структурі індивідуальності»

1. Психологічні концепції здібностей
2. Дослідження інтелектуальних здібностей
3. Поняття обдарованості і геніальності

1. Здібності в структурі індивідуальності

Здібності - це індивідуально-психологічні особливості особистості, що є умовою успішного виконання певного виду діяльності.

Найголовнішими у визначенні здібностей є три моменти:

по-перше, наявність здібностей відрізняє одну людину від іншої;
по-друге, здібності забезпечують продуктивність певного виду діяльності;

по-третє, здібності не зводяться до знань, умінь, навичок.

Здібності неможливо розмістити на одному рівні індивідуальності; маючи комплексну природу, вони «проростають» крізь всі рівні, взаємодіючи з іншими якостями.

Існує кілька концепцій здібностей.

1. Теорії спадковості розуміють здібності як біологічно детерміновані явища, розвиток і прояви яких залежить цілком і повністю від успадкованого фонду. Цієї позиції дотримувався Френсіс Гальтон, обґрунтовуючи успадкованість таланту за даними енциклопедичних словників і генеалогії відомих людей.

2. Теорія розвинених здібностей. Клод Адріан Гельвецій в XVIII столітті стверджував, що за допомогою виховання можна сформувати геніальність будь-якого рівня. Це твердження дещо пом'якшується У. Ешбі, який вважав, що здібності складаються з вроджених програм і працездатності.

3. Нарешті, третій підхід, який стверджує діалектику вродженого і набутого в здібностях, розвивався в основному у вітчизняній психології. Вродженими можуть бути лише анатомо-фізіологічні особливості, а самі здібності формуються в діяльності і тому залежать від її змісту і від спілкування з дорослими, що дають дитині еталони дій і досягнень.

Борис Михайлович Теплов стверджував, що можна виховати музичні здібності дуже високого рівня, але все ж погоджувався зі своїми опонентами в тому, що *здібності в цілому соціальні, а ось задатки передаються тільки в спадщину і, таким чином, є індивідуальними характеристиками.*

Здібності явище динамічне; не можна говорити про їхню наявність до того, як вони проявилися, і не можна вважати їх остаточно розвиненими.

Абсолютний слух у дитини не проявляється, поки вона не опинилася перед завданням розпізнавати висоту звуків. Поява нових видів професійної діяльності також виявляє і нові види здібностей економічні, до програмування тощо.

Представляючи собою психофізіологічну основу здібностей, задатки містять в основному властивості нервової системи. Сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів, сприяючи комунікативним і вольовим якостям, покращують діяльність, в якій ці якості необхідні. А слабка (чутлива) нервова система сприятлива для занять мистецтвами. Задатки виявляються і в схильності до певного виду діяльності, і в підвищеній допитливості до всього, здійснюючи таким чином зв'язок між здібностями і темпераментом.

Здібності описують за допомогою декількох характеристик.

Так, вони мають ***якість*** (визначають ту діяльність, якій вони сприяють) і ***кількість*** (міра розвиненості).

За якістю найчастіше виділяють ***загальні здібності*** (систему індивідуально-вольових якостей особистості, яка забезпечує відносну легкість і продуктивність в оволодінні знаннями і здійсненні різних видів діяльності) і ***спеціальні, або приватні*** (систему властивостей особистості, яка допомагає досягти високих результатів в будь-якій спеціальній галузі діяльності: музичній, сценічній, математичній).

Для задатків спеціальних здібностей існують періоди, особливо сприятливі (їх називають сензитивними), протягом яких задатки можуть розкритися яскравіше. Музичні, математичні здібності зазвичай проявляються рано, до 5 років, коли активно розвиваються слух і музична пам'ять дитини, а лінгвістичні або образотворчі дещо пізніше.

У прояві здібностей можуть також виділятися ***рівні репродуктивний*** (відтворюючий, коли людина демонструє лише те, чому її навчили) і ***продуктивний, творчий*** (талант і геніальність, при яких людина породжує щось суб'єктивно або об'єктивно нове).

А ще в структурі здібностей виділяють опорні властивості, без яких прояв здібностей взагалі неможливий (наприклад, для образотворчої діяльності це чутливість зорового аналізатора, сенсомоторні якості, образна пам'ять) і провідні властивості, які задають верхню межу розвитку здібностей (творча уява).

Отже, здібності мають синтетичну основу природного і соціального характеру, мають складну, комплексну структуру, завдяки якій вони

набувають таку якість, як можливість компенсації. Відносна слабкість будь-якої окремої здібності не виключає успішності оволодіння діяльністю в цілому.

Окремі здібності співіснують одна з одною, роблять взаємовплив і призводять до появи феномену обдарованості.

2. Дослідження інтелектуальних здібностей

Серед усіх видів здібностей найбільш дослідженими можна вважати інтелектуальні.

Якщо звернутися до індивідуальних відмінностей інтелекту, то більшість психологічних моделей містить ті змінні, які виділяються, якщо існує відповідний інструмент для їх вимірювання, тому такі теорії і називають факторними.

Перша з них була створена в 1927 році **Чальзом Спірменом**, який виділив два фактори:

- *загальний фактор g (general)*;

- і безліч *специфічних s (specific)*, властивих тільки даному виду діяльності (згадаймо поділ здібностей на загальні та специфічні).

Специфічні відображають особливості ситуації, тому безглуздо намагатися виміряти їх (наприклад, людина добре здала іспит, тому що на неї чекала кохана дівчина, але подібна вдача була єдиною в її житті і тому не характеризує її інтелектуальних проявів).

А фактор g відображає стійкі характеристики людини (тобто якщо учень встигає і з математики, і з історії, це викликано дією фактора загального інтелекту).

Психодіагностика в основному прагне до вичленовування і виміру саме фактора g, для чого створюються культурно-вільні тести типу прогресивних матриць Дж. Равена або тесту інтелекту Р. Кеттелла (які, за задумом творців, можуть бути запропоновані людям різного соціального походження та рівня освіти).

Факторні теорії не вичерпують усього різноманіття теорій інтелекту. Останнім часом спостерігається відхід від розгляду інтелекту як позаціннісного процесу і робляться спроби виділити в ньому характеристики, що дозволяють використовувати його для повсякденного життя і наближають до розуміння «життєвої мудрості».

Одна з концепцій цієї спрямованості (трикомпонентна теорія інтелекту) розроблена американським дослідником **Робертом Стернбергом**.

*Першою складовою інтелекту є так званий **компонентний інтелект**, пов'язаний з особливостями обробки інформації і сприяє набуттю знань.*

*Друга складова - **емпіричний інтелект**, забезпечує ефективність оволодіння новою ситуацією.*

*Третя складова, **ситуативний інтелект** складається з практичного інтелекту, який проявляється в повсякденних побутових діях, і соціального інтелекту, що відбивається в спілкуванні з іншими людьми.*

Інтелект як множинне явище розумівся так само і Ганс Айзенком, який виділяв і підпорядковував три види інтелекту в наступній послідовності: біологічний, психометричний, соціальний.

*Ще один погляд на природу мислення відображений в роботах **Д.Хорна**, який виділяв два типи інтелекту.*

***Текучий інтелект** це ті здібності, завдяки яким людина навчається всьому новому (тобто пам'ять, індукція, сприйняття нових зв'язків і відносин тощо). Метафора «текучий» підкреслює той факт, що інтелект як би вливається в різні види інтелектуальної діяльності протягом дорослішання людини. Після закінчення юнацького віку його розвиток йде на спад. Текучий інтелект відображає біологічні можливості нервової системи її працездатність й інтегративність.*

*На відміну від текучого, **кристалізований інтелект** це широка галузь інтелекту, що включає вміння формулювати судження, аналізувати проблеми і будувати узагальнення. Цей тип інтелекту розвивається з досвідом і освітою, спирається на обізнаність і прогресує протягом усього життя людини.*

*Цікавою є концепція мудрості, створена відомим дослідником геронтопсихології **П.Бальтесом**.*

Мудрість - когнітивна якість, в основі якої лежить кристалізований інтелект, який визначається культурними традиціями і пов'язаний з досвідом і особистістю.

Кристалізований інтелект виникає із знань та інформації про навколишній світ, відносин між людьми, з якими особистість стикається протягом усього життя.

*За визначенням **П. Балтеса**, мудрість має п'ять основних рис:*

По-перше, вона спрямована на вирішення важливих і важко-вирішуваних питань, найчастіше пов'язаних із сенсом життя і станом справ конкретної людини.

По-друге, мудрість - це зосередження знань, суджень і порад найвищого рівня.

По-третє, знання, пов'язані з мудрістю, надзвичайно широкі, глибокі, зважені, можуть бути застосовані до специфічних ситуацій.

По-четверте, мудрість поєднує у собі розум і добродієність і використовується як в ім'я особистого благополуччя, так і на благо всього людства.

По-п'яте, не дивлячись на те що мудрим стати важко, більшість людей бачить це якість в людині відразу.

На жаль, мудрість не є нормативним психологічним утворенням, і тому не всім вдається її досягти.

Перераховані підходи акцентують на важливості інтелектуальних здібностей в структурі індивідуальності.

Вивчення успадкованих інтелектуальних здібностей виявило досить неоднозначні і суперечливі закономірності.

На думку ряду дослідників, вивчення психогенетики інтелекту привозводить до висновків про більш низьку, ніж передбачалося раніше, ролі успадкованості інтелектуальних ознак, і про високу обумовленість варіативності показників сімейного середовища.

Було доведено, що під час дорослішання дітей виявляється збільшення коефіцієнта кореляції показників інтелектуальності дітей і батьків. Причому ця закономірність посилюється з підвищенням економічного статусу сім'ї (тобто в фінансово благополучних сім'ях діти ближче до батьків за інтелектом, порівняно з бідними сім'ями).

Найбільш значущими серед сімейних факторів мінливості виявляються статус сиблінга, стать дитини, інтервали між народженням дитини тощо. Так, вивчаючи багатодітні сім'ї, різні автори стикалися з тим, що рівень інтелекту дітей має тенденцію зменшуватися по мірі зростання кількості його старших братів і сестер, хоча ця тенденція також змінюється залежно від соціально-економічного рівня сім'ї та особливостей культури.

Якщо ж батьки мають якісь особливості, відхилення інтелекту в ту або іншу сторону від середнього показника, то у біологічних дітей ця особливість компенсується за допомогою зворотного зсуву в напрямку середнього показника (це правило носить назву генетичного регресу).

3. Поняття обдарованості і геніальності

Всі раніше перераховані факторні моделі інтелекту дуже мало зачіпають найбільш нагальну проблему обдарованості.

Існує п'ять характеристик, кожна з яких виділяє різні складові обдарованості як комплексного феномену, що є об'єктом вивчення психофізіології, диференціальної і соціальної психології.

Обдарованість можна розуміти як:

1) якісно своєрідне поєднання здібностей, що забезпечує успішність діяльності;

2) загальні здібності (на відміну від специфічних), що зумовлюють широту можливостей людини;

3) розумовий потенціал – інтелект, який передбачає широту узагальнення, логічність;

4) сукупність задатків, природних даних, які забезпечують початковий високий рівень в будь-якій діяльності (наявність вроджених передумов);

5) талановитість (умови для успіхів найвищого рівня).

Обдарованість показує, завдяки яким початковим, структурним умовам можливо досягнення високого результату. Однак цей результат може бути і не досягнуто.

На відміну від обдарованості, **поняття «геніальність»** вживається як для позначення здатності людини до творчості, так і для оцінки результатів її діяльності.

Геній, на відміну від таланту, є собою не просто вищий ступінь обдарованості, а пов'язаний зі створенням якісно нових творінь. Чітко розмежовує генія і таланта формула: «Геній робить те, що повинен, талант то, що може».

Бюффон вважає, що геніальність полягає в надзвичайній мірі витримки.

Згідно Карлейлю, геніальність – це перш за все надзвичайна здатність долати труднощі.

Рамон-і-Кахаля вважає, що це здатність в період дозрівання ідеї до повного ігнорування всього, що не відноситься до піднятої проблеми, і доходить до трансу здатність концентрації.

За **В.Оствальдом** – це самостійність мислення, здатність спостерігати факти і витягувати з них правильні висновки.

Отже, вирішальну роль в підвищеній творчій віддачі грає зовсім не вийняткове обдарування, а підвищене прагнення до реалізації, здатність концентрації, потужність життєвих сил, що веде до безперервним пошукам самого себе.

Генії нерідко довго не знаходять галузь застосування власної обдаровані (приклад Енштейна).

Розуміючи геніальність як результат взаємодії соціальних і біологічних факторів, В.П.Ефроїмсон до зовнішніх відносин такі умови:

1) становлення в дитячо-підлітково-юнацькому періоді твердих ціннісних настанов (щось подібне імпринтингу);

2) вибір діяльності відповідно до індивідуальних дарувань, які є у кожної людини;

3) оптимальні умови для розвитку цих обдарувань, іноді активно створені навіть всупереч соціуму;

4) наявність сприятливих соціальних умов (соціального замовлення, «попиту») для самореалізації;

Значення винятковою обдарованості підвищують соціальні та інформаційні кризи, що стимулюють пошук нових ресурсів.

Однак, вирішальне значення в розвитку і прояві геніальності **В.П. Ефроїмсон** залишає за спадковістю, встановлюючи тісний зв'язок між надобдарованістю і особливостями фізіології людини, що приводять до екзотичних захворювань (так само рідкісних, як і сама геніальність).

1. Один з багатьох можливих механізмів виникнення і передачі потомству підвищеного інтелекту є *підвищений рівень сечової кислоти (подагра)*. Подагрична стимуляція мозку може підвищувати його діяльність до рівня талановитості або геніальності.

Вельми значна кількість видатних діячів історії та культури дійсно страждали подагрою, зокрема, Олександр Македонський, Петро Перший, Шарль де Голль.

2. Синдром Марфана, особлива форма диспропорційного гігантизму (високий зріст при відносно короткому тулубі, величезні кінцівки, крайня худоба тощо) при якій має місце підвищений викид адреналіну, який підтримує високий фізичний і психічний тонус: сюди можуть бути віднесені Авраам Лінкольн, Г.-Х. Андерсен, Корній Чуковський.

3. Тестикулярна фемінізація (синдром Морріса) - спадковий розвиток організму, що має чоловічий набір хромосом (46 / XY) йде по жіночому напрямку.

Псевдогермафродитизм мав би породжувати тяжкі психічні травми, але емоційна стійкість цих хворих, їх життєлюбність, різноманітна активність, енергія, фізична та розумова, просто вражаючі. Наприклад, по фізичній силі, швидкості, спритності вони настільки перевершують фізіологічно нормальних дівчат і жінок, що дівчата і жінки з синдромом Морріса (легко визначаються за відсутності статевого хроматину в мазках слизової рота) підлягають виключенню з жіночих спортивних змагань. Серед найбільш відомих жінок, які страждають цією рідкісною аномалією, швидше за все, Жанна д'Арк, Єлизавета Тюдор, Аврора Дюдеван (Жорж Санд), Олена Блаватська.

До теперішнього часу простежується чотири основні підходи, які намагаються пояснити феномен геніальності.

1. Патологічні теорії пов'язують геніальність з божевіллям, недоумством, «расової дегенерацією», занепадом фізіологічних функцій геніїв особливостями фізіології людини, що приводять до екзотичних захворювань.

На думку В.Ланж-Ейхбаум (вивчила 800 біографій відомих людей), патологічний стан підвищує емоційну сензитивність, послаблює самоконтроль, приводячи людей в стан пригніченості, що, в свою чергу, ставить їх перед необхідністю гіперкомпенсації; все це разом призводить до підвищення креативності.

2. Психопсихічні теорії загострюють увагу на мотиваційних компонентах творчості, розглядаючи її в якості однієї з психологічних захистів (сублімації). Відповідно до цього підходу, творчість є компенсаторною відповіддю на психологічні або фізіологічні проблеми (Бетховен, Демосфен).

3. Теорії якісної переваги розглядають геніальну людину як таку, що відрізняється від інших, що володіє «креативним інтелектом» здатністю породжувати не тільки суб'єктивно, а й об'єктивно нове.

4. Теорії кількісної переваги розглядають геніальність як досягнення верхньої межі здібностей, які спочатку властиві багатьом, але зазвичай не отримують мотиваційного або освітнього підкріплення.

Емпіричних доказів вірності будь-якої однієї з перерахованих теорій поки не отримано, і геніальність розглядають як полідетерміноване і не до кінця вивчене явище.